

L'ESGLÉSIA DEL MONESTIR DE SANT PERE DE CAMPRODON

Joan F. Cabestany i Fort

EL MONESTIR DE SANT PERE DE CAMPRODON EL RECORD D'UN MONESTIR

En celebrar, l'Associació Amics dels Monestirs del Ripollès, la primera "Setmana d'Estudis" (16-18 de setembre de 1992) amb el tema *Art i Cultura als monestirs del Ripollès*, vam presentar una ponència que publicàrem amb el títol *Sant Pere de Camprodon: l'església, vestigi d'un monestir*⁽¹⁾, però no podíem pensar que deu anys més tard se celebraria, en aquesta església de Sant Pere, la "IX Assemblea d'Estudis d'Amics de Besalú i el seu comtat". Circumstàncies de salut personal no em van permetre assistir, emperò havia pensat pronunciar uns mots sobre la història de l'església que acollia la reunió i que foren pensats a partir d'aquella primera aportació a l'estudi de Sant Pere de Camprodon. Aquells mots s'han convertit en aquest escrit que té com a finalitat destacar la complexa evolució arquitectònica de l'església de Sant Pere durant uns tres-cents anys, des del segle X fins a finals del segle XII, el pas d'una esglésiola preromànica a una església abacial d'estructura romànicocistercenca.

El monestir de Sant Pere fou en els seus inicis una simple església amb funcions parroquials (904), convertida anys més tard en església d'un cenobi benedictí fundat i construït al seu redós pel comte Guifré de Besalú (circa 948). A precés d'aquest comte el rei Lluís d'Ultramar va donar (Reims, 3 de febrer de 952) un precepte a favor del cenobi amb dues concessions bàsiques que eren: la immunitat i el dret de lliure elecció dels abats⁽²⁾. D'aquest monestir, en el seu origen, no li coneixem cap altra funció concreta com molts d'altres que la d'ésser mausoleu dels membres de la nissaga comtal o lloc d'acollida per als fadrins d'aquesta nissaga que tenien vocació religiosa. El Sant Pare Benet VIII va concedir-li (gener de 1017) una butlla en la qual confirmava tots els privilegis i propietats assolits i que quedava sota la directa protecció de la Càtedra de Sant Pere⁽³⁾. En aquests inicis del segle XI, relacionat o no amb aquesta butlla, el cenobi de Camprodon va arribar al màxim del seu desenvolupament i prestigi. Participà, juntament amb d'altres monestirs i canòniques, en l'organització d'un esquema políticoreligiós que tenia com a finalitat configurar un suport institucional per a poder aconseguir la creació d'un bisbat del comtat de Besalú, independent dels bisbats de Girona i Vic que eren els que es repartien el govern eclesiàstic de les terres d'aquest comtat (1022). Fos o no com a conseqüència d'aquesta unió amb d'altres centres religiosos de la contrada, o pel fracàs de la institucionalització del bisbat de Besalú, que el cenobi de Sant Pere començà a davallar com a centre religiós i com a

poder patrimonial i institucional. Segurament també, aquesta decadència l'hem de relacionar amb les lluites socioeconòmiques que es produïren durant el procés de feudalització. A partir de finals d'aquest primer terç del segle XI, el cenobi entrà en un total empobriment espiritual i material, que el comte Bernat II intentà aturar unint-lo al monestir de Moissac, pertanyent a la congregació de Cluny (1078).

Amb tot, la decadència del cenobi continuà. La demostració més palpable d'aquesta és que entre els anys 1118 i 1169 no conservem, a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, cap mena de documentació que faci referència al monestir de Sant Pere⁽⁴⁾. Aquest cenobi, a partir de les darreries del segle XII, presenta una problemàtica religiosa i cultural semblant i paral·lela a la d'altres monestirs benedictins de la Catalunya Vella, de decadència i pèrdua de projecció de la seva personalitat religiosa. Tanmateix perdurà fins l'any 1835. Durant un segle els edificis monàstics, menys l'església, foren degradant-se⁽⁵⁾ i, per últim, l'any 1935 les restes, en un estat de total abandonament, foren enderrocades. Un posterior rebaix de terra, a fi d'urbanitzar la zona ocupada pel monestir, fa impossible qualsevol tipus d'estudi arqueològic del conjunt arquitectònic del cenobi. L'església, únic edifici monàstic que ens resta, s'ha convertit en quelcom destacat dins del paisatge urbà de la vila de Camprodon.

LA PARRÒQUIA I ESGLÉSIA DE SANT PERE

Conservem l'acta de consagració de la primera església de Sant Pere (27 novembre 904)⁽⁶⁾ que ens permet poder fer un apropament a la tasca de repoblament i organització del territori en aquest extrem de l'actual comarca del Ripollès, i que fou en l'època altmedieval territori del comtat de Besalú. Servusdei, bisbe de Girona (886-906) va consagrar i a la vegada va acceptar la dotació feta a favor d'aquesta església, situada en el territori del "pagus" de Besalú, dedicada a Sant Pere, en el lloc anomenat Camprodon ("*sita in pago Bisuldonensis, in honore Sancti Petri, in locum que dicitur Camporotundo*")⁽⁷⁾. Pot sobtar la valoració jurídicoadministrativa de "pagus" i no comtat, emperò no oblidem que encara eren una realitat les estructures polítiques carolíngies, els territoris comtals havien de tenir sobreposades l'administració civil i la religiosa i, per consegüent, Besalú era un territori sense bisbat a la tradició tardoromana, no era un comtat, era un "pagus". No fou fins a la feudalització, iniciada en aquest mateix segle X i que triomfà en el segle XI, que es va institucionalitzar un nou concepte de comtat; seria una segona generació dels comtats catalans, els que tenien un origen feudal i no les seves arrels a l'època carolíngia.

L'acta de consagració i de dotació, com la majoria d'aquest tipus de documents ens aporten notícies essencials per a comprendre la història catalana en els inicis del segle X, moment de la gran transformació institucional a Catalunya, de l'entrada en la dinàmica de l'Europa Occidental. Aquesta tasca d'organització eclesiàstica l'hem d'explicar en relació amb l'inici d'un nou sistema d'organització civil que anomenem

la repoblació. En tots aquests actes de consagració, el bisbe era invitat per un laic o per la comunitat de pobladors de l'indret, juntament amb un prevere, a consagrar i rebre la dotació de la nova església. En aquest cas, el bisbe Servusdei fou convidat per un potent, Sunyer, que era persona pietosa i pel prevere Bonesind, els quals aportaren sengles peces de terra per dotar la nova parròquia. Aquesta parròquia va reunir una important quantitat de béns, cosa que ens permet concloure que va assolir un ric patrimoni, emperò la manca d'una possible valoració del cens a pagar al bisbat i a la catedral de Girona que estava proporcionat amb la dotació i també amb la capacitat econòmica dels pobladors, no ens ofereix la possibilitat de fer una aproximació a aquesta riquesa i per consegüent solament podem pensar que li hem d'aplicar el concepte genèric de que era una parròquia "rica".

Desconeixem l'arquitectura d'aquest temple, però pensant en la tipologia de les esglésies preromàniques conservades hem de suposar que tenia una planta rectangular de entre 6 i 12 metres de longitud i entre 4,5 i 5 metres d'amplada, i capçada per un absis rectangular de 4 per 3 metres. El sostre de la nau era d'encavallades de fusta; aquestes no permeten una major obertura de llum, pel contrari l'absis solia estar cobert per una volta molt rudimentària. Podríem considerar algunes esglésies com a possible model, seguint l'inventari fet per Xavier Barral que ens apropa a diferents tipologies, però en cap d'aquestes podem incloure l'església de Sant Pere per la manca d'una informació més concreta de les seves característiques arquitectòniques⁽⁸⁾.

Les comunitats de poblament en les comarques essencialment agrícoles de la Catalunya Vella, com és el cas del "pagus" de Besalú, tenien unes característiques molt semblants. La població, dispersa, vivia en explotacions d'una certa extensió per a ésser rendibles, aquestes es repartien per un terme parroquial que hem valorat d'uns set quilòmetres quadrats d'extensió. Aquesta extensió permetria als feligresos desplaçar-se la mitja hora tradicional, com a màxim, de camí entre la parròquia i el lloc de residència, que és considerat com a límit per obligar al compliment dels deures religiosos. Aquesta circumstància no ens permet pensar que a les parròquies de poblament no calien esglésies amb una capacitat d'acolliment per a una nombrosa feligresia. Un edifici, entre 30 i 50 metres quadrats era suficient i moltes vegades, pensem, amb escreix, per reunir a una reduïda comunitat parroquial com era la formada, en aquest cas pels habitants de la naixent vila de Camprodon.

L'ESGLÉSIA DE L'ABADIA DE SANT PERE DE CAMPRODON

La fundació del monestir de Sant Pere comportava un canvi en les estructures eclesiàstiques d'aquesta comunitat parroquial. L'església de Sant Pere seria l'església del cenobi i els feligresos necessitarien una nova església parroquial, externa a l'espai d'habitació dels monjos, per consegüent va edificar-se el temple de Santa Maria que

ha estat des de fa un mil·lenni la parròquia de Camprodon. La butlla del Sant Pare Benet VIII (1.017) assenyala l'existència de la parròquia de Santa Maria⁽⁹⁾, fet que no ens ha d'estranyar ja que tots els cenobis tenien una església per a les necessitats dels laics vinculats al monestir o simplement per a les persones de pas, hostes i pelegrins. La regla de Sant Benet no ho legisla, però sí el costum, i més a partir de l'alta edat medieval en el moment en què als voltants dels monestirs es formen nuclis de poblament; molt més en el cas de Camprodon en què un nucli de poblament veu néixer un cenobi, calia una església en funcions parroquials.

L'església de Sant Pere tindria una nova dinàmica. Era un temple abacial, per consegüent dintre de l'organització monàstica del moment havia d'ésser l'espai constructiu del monestir de màxim desenvolupament arquitectònic. Era el centre espiritual de la comunitat monacal i, a la vegada, donava categoria i prestigi al monestir. Les restants dependències eren edificacions funcionals i a l'ensem utilitàries i no tindrien un notable desenvolupament constructiu fins al segle XII. A més les comunitats no eren gaire nombroses i no calien àmbits d'habitació de gran capacitat. Si fem un ràpid resseguiment dels monestirs benedictins fundats entre els segles X i XI ens quedem sorpresos de la dignitat i categoria de les esglésies en cenobis que van tenir una vida bastant efímera o poc reeixida. Pensem que la primera tasca de la comunitat de Camprodon seria, a més d'edificar els espais d'habitació del monestir, la de convertir l'església en quelcom digne d'un cenobi prestigiós. No oblidem que era una fundació comtal.

La Regla de sant Benet no ens explica com havia d'ésser un monestir, cita les dependències, però no la seva distribució en un plànol ideal. La planimetria més antiga d'un monestir, conservada, és la guardada a la biblioteca de l'abadia de Sankt Gallen (Suïssa), plànol dibuixat durant l'abadiat de Gozbert (816-836), en el qual l'església ocupa el centre del monestir. S'hi pot accedir des de qualsevol àmbit de l'estructura arquitectònica del monestir⁽¹⁰⁾. No hi ha dubte que l'edifici del temple era el centre del monestir com queda representat, simbòlicament, en aquest plànol ideal, no serà, a la realitat, el centre geomètric del monestir, però sí que ocuparà el lloc preferit en l'activitat constructiva; per això no ens ha d'estranyar que els grans monestirs engrandiren, referen o construïren més d'una vegada les seves esglésies, com és el cas del monestir de Santa Maria de Ripoll.

L'església de Sant Pere de Camprodon, consagrada l'any 904, no creiem que fos del grat dels fundadors i dels primers monjos de la comunitat. La pregunta que ens podem fer és la següent: Edificaren una nova església, també, preromànica a la segona meitat del segle X, abans del triomf de l'estil romànic? El nostre raonament és que l'any 1017 per poder obtenir una butlla pontifícia de Benet VIII, s'havia d'assolir un prestigi dintre d'un esquema d'actuació política eclesiàstica, fos o no fos relacionat amb la creació del bisbat de Besalú i que estava vinculat amb la importància del cenobi, en el moment de la seva màxima possibilitat de projecció, abans de la crisi que va sofrir a partir de mitjan segle XI. En aquest moment, inicis del segle XI, havia de

tenir un temple abacial d'una categoria arquitectònica digna d'un monestir capdavanter en el comtat de Besalú. Ara bé aquesta realitat serà, segurament, una hipòtesi per manca d'una informació documental i arqueològica. Quina valoració hem de donar a les obres fetes durant el govern de l'abat Berenguer I (1096-1102)?⁽¹¹⁾ Estem d'acord amb el suggeriment fet per Josep Puig i Cadafalch, que l'església amb el seu aspecte actual és un edifici construït a la segona meitat del segle XII, i no podia edificar-se durant l'abadiat de Berenguer I, emperò hi ha elements arquitectònics que ens permeten pensar que foren edificats en el pas dels segles XI i XII com podria ésser la nau, el cimbori octogonal/campanar i en un moment posterior, segona meitat del segle XII dels absis de tipus cistercenc.

EL DOCUMENT / ACTA DE CONSAGRACIÓ DE 13 DE NOVEMBRE DE 1169

Aquest document publicat per Pere de Marca⁽¹²⁾ ha estat considerat com l'acta de consagració de l'actual església del monestir de Sant Pere, consideració que va justificar que Josep Puig i Cadafalch pensés que aquest temple era el primer edifici d'estil cistercenc existent a Catalunya⁽¹³⁾, anterior a l'edifici de l'església abacial del monestir de Santes Creus que inicia la construcció a partir de l'any 1174, però que no fou acabat i utilitzat per al culte fins l'any 1221⁽¹⁴⁾. El problema que se'ns planteja és: Com era possible que un monestir de l'obediència de Cluny com era el cenobi de Moissac pogués permetre que una de les seves filials reformés part de la seva església seguint els models del Císter? En aquest moment, a mitjan segle XII, les diferències de pensament, la rivalitat existent entre els cluniacencs i els cistercencs pensem que no feia gaire viable la possibilitat d'utilitzar un sistema constructiu del nou orde religiós. Aquesta realitat i una nova interpretació del polèmic document de l'any 1169 ens va fer reflexionar i assenyalar una altra possibilitat reflectida per aquest document⁽¹⁵⁾. L'edició del document per part de Pere de Marca no és sencera, manca l'escatocol, les signatures dels assistents a l'acte, solament sabem que la va oficiar el bisbe de Girona, Guillem de Monells, acompanyat del bisbe de Tortosa i abat de Sant Joan de les Abadesses, el seu germà Ponç. Aquesta realitat documental no ens permet conèixer si hi havia una representació del monestir de Moissac i, encara més greu, si hi havia una comunitat organitzada a Camprodon. Aquesta comunitat existia el 3 d'agost de 1199, dia en què l'abat Berenguer Seguí jurà fidelitat a Ramon, abat de Moissac⁽¹⁶⁾. El problema és si va existir un moment d'abandonament, de crisi i més tard una represa a mitjan segle XII. Aquesta possibilitat justificaria un document com el de l'any 1169, que té més les característiques d'una de redreç i que aquest estava promogut pel bisbe de Girona, fet que no comporta cap mena de problema jurídic. No oblidem que Camprodon estava en el territori de la diòcesi gironina. Aquesta hipòtesi justificaria el text del preàmbul: "Vingueren a consagrar, en honor de sant Pere, un monestir que es troba en un lloc anomenat Camprodon, aquest monestir que es troba en el comtat de Besalú, en un lloc fundat antigament"⁽¹⁷⁾. Aquest document podria ésser un intent

d'esperonar la vida monàstica i a la vegada es va pensar en l'edificació dels absis, potser en un intent de canviar d'obediència, passar de Cluny al Císter. Aquest fet era possible, com és el cas del monestir de Lavaix (Alta Ribagorça), monestir benedictí fins l'any 1064, després canònica agustiniana i, per últim, monestir cistercenc entre 1223 i 1835. Podríem citar, altres exemples, amb tot que sigui quelcom reduït pel nombre, emperò aquesta possibilitat no la podem documentar, per això de moment no serà més que una hipòtesi per poder explicar amb una certa coherència el significat del document de l'any 1169⁽¹⁸⁾.

Una valoració visual de l'església ens aporta una informació que a manca de documentació escrita i arqueològica ens permet fer una aproximació a una possible explicació de la realitat de l'església com la podem veure i valorar en l'actualitat. Situats sota el cimbori octogonal, que és a la vegada base d'un elegant campanaret, edificació existent a d'altres monuments romànics catalans⁽¹⁹⁾, podem intuir l'existència de dos moments constructius completament diferenciats. Mirant a ponent, l'edifici format pel cimbori-campanar i la nau hom té la impressió d'estar en un edifici característic del romànic dels segles XI-XII, ara bé, si miren a llevant estem a l'interior d'una església cistercenca, amb un absis carrat i les quatre absidioles del creuer que estan buidades a l'interior del mur de llevant. Si es contempla des de l'exterior, ens sorprèn veure el cimbori/campanar edificat sobre un conjunt arquitectònic propi del Císter. Aquesta visió, segurament, és la que va permetre considerar-la com a vàlida per Josep Puig i Cadafalch, i més si valorem com a document la fotografia que acompanya la seva descripció⁽²⁰⁾. Fotografia feta amb anterioritat a les tasques de restauració portades a terme per Jeroni Martorell (1932-1938).

La nostra conclusió és que a l'entorn de l'any 1169 l'església de Sant Pere va tenir una transformació, en la qual podíem afegir i explicar els dos passadissos que comuniquen la nau central amb els braços del creuer, explicables en un moment de perill d'un possible ensorrament del cimbori-campanar en construir-se el nou conjunt absidal. La veritable solució del problema potser seria fent una nova i acurada recerca arxivística i amb un estudi arqueològic, especialment procurant copsar les obres de restauració d'Elies Rogent, Francesc de P. Villar i Antoni Serrallach (1875-1896) i de Jeroni Martorell⁽²¹⁾. De moment l'església de Sant Pere presenta un llarg nombre d'incògnites: conèixer les construccions fetes durant l'abadiat de Berenguer I (1098-1131) i les que pensem que es van fer a l'entorn de 1169, a més de la sempre complexa valoració de les tasques de transformació realitzades en època barroca i les de restauració dels segles XIX i XX.

Els 1.100 anys d'història d'aquest temple, iniciada l'any 904, seran en gran part una incògnita i seguirem contemplant el temple romànicocistercenc edificat en els segles XI i XII, i que la continuïtat de la vida monàstica en el monestir de Sant Pere de Camprodon ens ha deixat com a herència i record de la seva existència un temple i com vam escriure: "l'església vestigi d'un monestir".

NOTES

- (1).- CABESTANY I FORT, Joan-F. “*Sant Pere de Camprodon: l'església, vestigi d'un monestir*” dins *Art i Cultura als Monestirs del Ripollès*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995, p. 89-101.
- (2).- CABESTANY I FORT, Joan-F.: “*Sant Pere de Camprodon ...*”, p. 95.
- (3).- CABESTANY I FORT, Joan-F.: “*Sant Pere de Camprodon ...*”, p. 97.
- (4).- SEVILLANO COLOM, Francisco. *Inventario de pergaminos de los monasterios gerundenses*. Madrid: Archivo de la Corona de Aragón, 1953, p. 75-145.
- (5).- PUIG I CADAFALCH, Josep. *L'arquitectura romànica a Catalunya. Els segles XII i XIII*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1918, vol. III-1, p. 404: «En Serrallach va trobar (1896) vestigis d'uns claustres avui encara visibles (1918), ab archs sostinguts per pilans de secció quadrada. Els monjos cluniacenchs, en una acta de visita de 1460, fan constar que'l claustre es totalment destruït, “*claustrum totaliter collapsum est*”».
- (6).- CABESTANY I FORT, Joan-F.: “*Sant Pere de Camprodon ...*”, p. 94 i 95.
- (7).- “*Acta de consagració de l'església del monestir de Sant Pere de Camprodon (27 de novembre de 904)*” a *Catalunya Romànica. X. El Ripollès*. Barcelona: Fundació Enciclopèdia Catalana, 1987, p. 86.
- (8).- BARRAL I ALTET, Xavier. *L'Art Preromànic a Catalunya. Segles IX-X*. Barcelona: Edicions 62, 1981. 303 p., amb il·lustracions. Concretament les pàgines 165 a 286.
- (9).- “*Butlla del papa Benet VIII a favor del monestir de Sant Pere de Camprodon (gener de 1017)*”, a *Catalunya Romànica. X. El Ripollès*. Barcelona: Fundació Enciclopèdia Catalana, 1987, p. 90-91. “*Parrochiam autem de ipsa valle, ecclesiam sanctae Mariae, cum decimis atque primitiis et oblationibus fidelium absque tributi*”.
- (10).- BRAUNFELS, Wolfgang. *Arquitectura monacal en Occidente*. Barcelona: Barral Editores, 1975, p. 57-71. 3. “*La utopía de San Gallen*”.
- (11).- PUIG I CADAFALCH, Josep. *L'arquitectura romànica a Catalunya...*, vol. III-1, p. 402-403. “Se sab que l'abat Berenguer I (1096-1102) va treballar en l'obra de l'església, que sens dubte no és l'actual. Aquesta fou consagrada en l'any 1169”.
- (12).- CABESTANY I FORT, Joan-F.: “*Sant Pere de Camprodon ...*”, p. 98 i p. 91. “Francisco Monsalvatje utilitza la transcripció de Pere de Marca. Aquest erudit havia consultat el document a l'arxiu del monestir abans de la seva dispersió; Francisco Sevillano no l'esmenta com a existent a l'Arxiu de la Corona d'Aragó”.
- (13).- PUIG I CADAFALCH, Josep. *L'arquitectura romànica...*, vol. III-1, p. 401.
- (14).- CABESTANY I FORT, Joan-F. *Reial Monestir de Santes Creus. Guia*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura, 1997, p. 11 a 13.
- (15).- CABESTANY I FORT, Joan-F. “*Sant Pere de Camprodon...*”, p. 91. “El document de l'any 1169, al nostre criteri, no és una «acta de consagració» de l'església, sinó una voluntat de represa o redreç del monestir després d'una etapa de trasbals”.
- (16).- CABESTANY I FORT, Joan-F.: “*Sant Pere de Camprodon...*”, p. 98 i 99. “1199, agost, 3. Jurament de fidelitat de Berenguer Seguí, abat de Camprodon, a Ramon, abat de Moissac”.
- (17).- CABESTANY I FORT, Joan-F.: “*Sant Pere de Camprodon...*”, p. 92. “*Venerunt ad consecrandum, in honorem sancti Petri, monasterium in loco qui dicitur Campus rotundus. Est autem praedictum monasterium in comitatu Bisuldunensi in praefato loco antiquitus fundatum*”.
- (18).- CABESTANY I FORT, Joan-F.: “*Sant Pere de Camprodon ...*”, p. 92.
- (19).- CABESTANY I FORT, J-F. / MATAS I BLANXART, M. T. “*Aproximació a les tipologies constructives dels campanars de torre romànica a Catalunya (s. XI-XIII)*”, a *Les Cahiers de Saint-Michel de Cuxà (Codalet)*, XXVII (1996), p. 31.
- (20).- PUIG I CADAFALCH, Josep. *L'arquitectura romànica a Catalunya...*, vol. III-1, p. 400. “*Absis de Sant Pere de Camprodon (Fot. Vintró)*”.
- (21).- CABESTANY I FORT, Joan-F.: “*Sant Pere de Camprodon ...*”, p.91.